

HAMMERSTEIN JUDIT

EGY MAGYAR KATONAI HÍRSZERZŐ A BOLSEVIKOK ORSZÁGÁBAN – TARÓCZY NÁNDOR EZREDES SZOKATLAN LÁTOGATÁSA A SZOVJETUNIÓBAN

TARÓCZY NÁNDOR AZ OROSZ SZAKÉRTŐ ÉS HÍRSZERZŐ

A két világháború között a Szovjetunióba látogató magyar utazók egyik legizgalmasabb képviselőjének kétségkívül Taróczy Nándort tekinthetjük.¹ Különleges helyzetét érzékelteti, hogy nem íróként, művészként, nem is a tudományos világ reprezentánsaként, hanem mint a tallinni magyar követség diplomatafedésben dolgozó

¹ Taróczy 1874-ben született Debrecenben, Szmazsenka Ferdinánd Ernő néven, szlovák eredetű nevét 1924-ben magyarosította Taróczy Nándorra. (1925-ben szovjetunióbeli tárgyalásai során említést tett arról, hogy felmenői között oroszok is voltak.) A császári és királyi hadapródiskola és a hadiiskola elvégzésével katonai pályára lépett, főhadnagyként teljesített szolgálatot. Az első világháborúban századparancsnokként harcolt a keleti fronton, bátor helyállásáért több ízben kitüntetésben részesült. 1919 januárja és szeptembere között a bécsi Hadilevéltárban dolgozott. 1922 júliusától a bécsi Hadilevéltárban működő bizottságot vezette „levéltári igazgatóként”, feladata a magyar vonatkozású iratok kiválogatása volt. 1923 áprilisától katonai szakelőadó feladatkör ellátásával bízták meg az észtországi magyar királyi követségen, ahol I. osztályú konzulként, majd II. osztályú követségi tanácsosi cím használatára jogosult I. osztályú konzulként teljesített szolgálatot. Munkája során az észt nyelvet is kiválóan elsajátította. Feladata a szovjet gazdaság, valamint a szovjet–balti és a szovjet–német katonai, politikai kapcsolatok figyelemmel kísérése, illetve jelentések készítése mellett kiterjedt a sajtófigyelésre, a kulturális ügyekre is. 1929. május 1-én nyugállományba helyezték. A nyugodt nyugdíjas éveknél a második világháború vetett véget. Hiába lépett be a kommunista pártba, XII. kerületi, Szarvas Gábor utcai villájából 1950-ben (77 évesen) kilakoltatták, nyugdíját megvonták, így kénytelen volt éjjeliőrként munkát vállalni. Hosszas levelezés, kérvényezés nyomán nyugdíja egy részét sikerült visszaszereznie, míg anyja után járó ausztriai örökségéből a II. kerületi Feketerigó utcában házat is tudott vásárolni magának és családjának. Hosszú élet adatott neki: 1973-ban, 99 éves korában halt meg Budapesten. Taróczy Nándor életéről bővebben ld. VARGA E. László: Őfelsége katonája, Kádár alattvalója. Taróczy Nándor magyar királyi altábornagy életútja. *Aetas*, 2011/4. 61–81. (A továbbiakban: VARGA, 2011.) Ld. továbbá TARÓCZY Nándor – VARGA E. László: Taróczy Nándor magyar királyi altábornagy visszaemlékezése. *Aetas*, 2012/3. 96–113. – KUN Miklós: Hogyan került egy magyar katonai hírszerző 1925-ben a Szovjetunióba? *Polgári Szemle*, 2014/3–6. sz. 291–301., https://polgariszemle.hu/images/content/pdf/psz_2014_3-6.szam_22.pdf (A továbbiakban: KUN, 2014.) – SZAKÁLY Sándor: *A 2. vkf. osztály. Tanulmányok a magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás történetéből 1918–1945*. Magyar Napló – VERITAS Történetkutató Intézet, Budapest, 2015. 232–233. Ezúton is hálásan köszönöm Szakály Sándornak, hogy rendelkezésemre bocsátotta Taróczy életrajzával kapcsolatban készített jegyzeteit.

katonai hírszerzője látogatott el 1925-ben a Szovjetunióba. Taróczy hivatalból foglalkozott a bolsevik országgal: Tallinnban, valamint a lett fővárosban, Rigában a hagyományos konzuli teendők ellátása mellett feladata a szovjet gazdaság, valamint a szovjet–balti és a szovjet–német katonai, politikai kapcsolatok figyelésére irányult. Orosz feleségének köszönhetően személyes tapasztalatokat szerezhettek az orosz mentalitásról és nem mellesleg kiválóan megtanulta a nyelvet is. A bolsevik forradalmat megelőzően arisztokrata feleségével több ízben is megfordult a cári Oroszországban, így helyismeretnek sem volt híján. (Az orosz földbirtokos családból származó Cserjomuskina Mária Boriszovnával Nizzában ismerkedett meg, 1904-ben kötöttek házasságot.) Taróczy 1905-ben (az orosz–japán háború idején) járt először hivatalosan Oroszországban, mi több az orosz–japán fronton is, az Osztrák–Magyar Monarchia katonai megfigyelőjeként.²

Taróczy Jungerth-Arnóthy Mihály³ mellett nem egyszerűen csak a korszak legjobb Oroszország-szakértőjének számított, felkészültsége, tájékozottsága és képességei révén messze kiemelkedett a korabeli diplomataközégből. Hat idegen nyelven – németül, franciául, oroszul, és olaszul tökéletesen, míg angolul és észtül jól – beszélt, széles műveltséggel és nem utolsósorban kiváló megfigyelőkészséggel rendelkezett. Nyelvtudásának és szerteágazó kapcsolatrendszerének köszönhetően információit széles körből merítette: a saját megfigyelések mellett a kiterjedt diplomáciai kapcsolatain keresztül szerzett értesülésekre, a szovjet sajtó híradásaira és az idegen nyelvű szakirodalomra egyaránt támaszkodhatott.

Ugyanakkor más szempontból sem volt szokványos diplomata. A minisztériumi, külképviseleti hierarchikus viszonyok megkívánta közlekedési szabályokat nem minden esetben tartotta be, megfigyeléseit, véleményét markánsan, kertelés nélkül fogalmazta meg, feletteseit kéretlenül is javaslatokkal látta el, ami előjárói nemtetszését, ellenszenvét, vélhetően irigységét is kiváltotta. Az 1925-ös úti élményeire is alapozva jelentéseiben annak a meggyőződésének adott hangot, hogy az ellenséges országok által körülvelt Magyarország revíziós törekvéseihez leginkább keleten találhat magának szövetségest, így mielőbb diplomáciai kapcsolatra kellene lépnie

² VARGA, 2011. 63–64.

³ A diplomata Jungerth-Arnóthy Mihály az első világháborút követően kitüntetett szerepet játszott az orosz fogságba esett magyar hadifoglyok hazahozatalában. Az ekkor szerzett tapasztalatokra is támaszkodva hamarosan a szovjet ügyek szakértőjévé vált. Jungerth-Arnóthy ugyanakkor eredetileg csak szerbül tudott, oroszul nem. 1923–1933 között a balti államokban és Finnországban vezette a magyar diplomáciai képviselőket. 1924-ben ő állt annak a magyar küldöttségnek az élén, amely Berlinben tárgyalásokat folytatott a szovjet–magyar diplomáciai kapcsolatok felvételéről. Ankarai kiküldetése után 1935 és 1939 között Moszkvában, később pedig Szófiában magyar követként teljesített szolgálatot. 1944. április 6. és október 15. között a külügyminiszter állandó helyetteseként tevékenykedett.

a szovjetekkel. Ezzel a felvetéssel azonban a diplomata magára haragította otthoni katonai és külügyi előjáróit, akik zokon vették, hogy Taróczy szembehelyezkedik főnöke, a tallinni képviselővezető akkori álláspontjával. A jóval óvatosabb Jungerth-Arnóthy ugyanis eleinte még a diplomáciai kapcsolatok felvételét a magyar érdekekre nézvést károsnak ítélte. Az pedig csak olaj lehetett a tűzre, hogy a beosztott diplomata igaza alátámasztásához főnöke inkompetenciájára hivatkozott, azzal érvelt ugyanis, hogy Jungerth-Arnóthy nem beszéli az orosz nyelvet és kellő helyismerettel sem rendelkezik. De Taróczy álláspontja, miszerint a Szovjetunió előbbutóbb komoly katonai nagyhatalommá válik, a Honvédelmi Minisztériumban – Taróczy a HM VI-2. osztályának, azaz a Honvéd Vezérkar főnökének hírszerzésért és kémelhárításért felelős szervezeti egységének jelentett – is kiverte a biztosítékot.⁴ Taróczy hatáskörén túlterjeszkedve fogalmazta meg időről időre javaslatait, ami a feljebbvalói szemében tolerálhatatlannak bizonyult. Kellemetlen figurává vált, ami végül oda vezetett, hogy 1929-ben hazarendelték, majd nem sokkal később beosztásából felmentették, nyugállományba helyezték.

Taróczyt (kiutazásakor rendfokozata ezredes, 1925. május 1-jétől tábornok, 1928. november 1-jétől altábornagy) munkájából fakadóan szenvedélyesen foglalkoztatták a szovjet történések, amelyekről igényes jelentéseket, mélyrehatóan alapos elemzéseket készített. Az volt a kiindulópontja, hogy az ország erejét, fejlődési potenciálját, a bolsevik rendszer természetét és tartósságát tévesen ítélik meg a nemzetközi megfigyelők, ami a magyar hivatalosság vonatkozásában is megállja a helyét. Az agóniáról szóló híradásokat, véleményeket illetően azon az állásponton volt, hogy a Szovjetunió egyáltalán nem áll az összeomlás határán, ráadásul sorsának alakulása meghatározó lesz Magyarország jövője szempontjából is: „[...] törhetetlenül állítom, hogy összes külpolitikai kalkulációinknál a bolsevikok uralmát, mint állandó intézményt kell számításba venni, mely a nemzetközi érvényesülés terén egyre határozottabb lépésekkel halad előre.”⁵ „Szilárd meggyőződésem, hogy az, ami jelenleg

⁴ Varga E. részletesen ismerteti Taróczy és felettesei vitáját, illetve a következményeket. Jungerth-Arnóthy és beosztottja kapcsolata nem volt mentes a szakmai rivalizálástól, a katonai összekötő nyelvtudása és kiváló szovjet kapcsolatrendszere kiválthatta a követ féltékenységét. Ez is szerepet játszhatott abban, hogy Taróczyt végül hazahívták. A Ruszkay Jenő tábornokkal, a Honvédelmi Minisztérium VI-2. osztályának akkori vezetőjével kialakult konfliktus érzékeltetésére Varga E. az osztályvezető 1928-ban Taróczyhoz intézett magánleveléből idéz, amelyben a levél szerzője Taróczy tevékenységét illetően mély elégedetlenségének ad hangot. VARGA, 2011. 75–76.

⁵ TARÓCZY Nándor: *Harmadik összefoglaló helyzetkép Szovjetországról*. 1926. október. 110/71. k.sz. szám. 1926. 7. (A továbbiakban: *Harmadik összefoglaló helyzetkép Szovjetországról*.) – Ezúton is szeretném hálás köszönetem kifejezni Kun Miklósnak azért az önzetlen gesztusért, amivel magánarchívumából rendelkezésemre bocsátotta a Taróczy-jelentéseket.

Oroszországban végbemegy, hatásaiban ránk nézve ezerszert jelentőségesebb következményekkel járhat, mint bármi más, ami a világ többi részeiben történik.”⁶

Meg volt győződve arról is, hogy az ország viszonyait érdemben megérteni, valós ismereteket szerezni a helyben való tájékozódás nélkül lehetetlen, ezért több ízben kérte felettesei engedélyét ahhoz, hogy tanulmányutat tehessen a Szovjetunióban. Taróczynek munkájából fakadóan jelentéseket kellett készítenie az országról, miközben folyamatosan azzal szembesült, hogy hiteles tájékoztatást adni arról a Szovjetunióról, amelyet megállapítása szerint „csak rendesen »a nagy kérdőjelnek szoktak nevezni«”, roppant nehézségekbe ütközik. Különösen pedig akkor, ha az ítéletalkotás másodkézből szerzett, kétes, félrevezető, vagy egyenesen légből kapott információkon alapszik. Taróczy *Szovjetuniói utazásom. 1925 április–május* című, kéziratban fellelhető utazási beszámolójában méltatlankodva ad hangot annak, hogy maga is számtalan szélhámos, értéktelen jelentést olvasott a munkásállamban zajló folyamatokról, anélkül, hogy „sarlatán” szerzőjük a szovjet földön valaha is megfordult volna.⁷ Ezzel a tapasztalattal Taróczy nyilvánvalóan nem volt egyedül: az érdemi tájékozódás lehetetlenségéről, a Szovjetunióval kapcsolatos híradások, beszámolók ellentmondó és kétes voltáról az ország iránt érdeklődők, illetve az országot felkérésők szinte kivétel nélkül beszámolnak.

A negyedik összefoglaló helyzetképben Taróczy, ahogy később például Illyés Gyula is 1934-es útirajzában,⁸ ugyanakkor egy másik olyan körülményre is felhívja a figyelmet, ami a rendszer valóságos természetének értelmezését csaknem lehetetlen vállalkozássá teszi. Jelesül arra, hogy a szemlélő egy folyamatosan mozgásban lévő jelenséggel áll szemben: „A forradalom viharaiban gyökereiből kiforgatott Oroszország mintegy folyékony halmazállapotban van és folyton újabb és újabb elem-kombinációk adódnak, úgyhogy a birodalom külső képe szinte napról-napra

⁶ *Harmadik összefoglaló helyzetkép Szovjetoroszországról. 2.*

⁷ TARÓCZY Nándor: *Szovjetuniói utazásom. 1925 április–május.* (A továbbiakban: *Szovjetuniói utazásom.*) Tallinni (Revali) Magyar Követség 135/98. k.sz. 1925. 34–35. Taróczy számára sokkal érdekesebbnek tűnt magánemberként elutazni, mint később majd a felállítandó nagykövetség munkatársaként. Erre példaként az Osztrák–Magyar Monarchia katonai attaséjának a dualista állam impotenciáját is leleplező esetét hozza fel példaként. A diplomata az orosz hadsereg 1914-es mozgósításának híréről a Kaukázusban értesült, amint épp az orosz hercegek társaságában vadászattal mulatta idejét. Taróczy joggal háborodik fel, hogy a mozgósításban leginkább érintett nagyhatalom képviselője, katonai attaséja nem vette észre az egyébként egy ideje zajló előkészületeket, sőt éppen ezt az időszakot találta alkalmasnak a kaukázusi vadászatra. Uo. 34.

⁸ Illyés az elfogulatlan, őszinte beszámoló megírásának nehézségeire hívja fel a figyelmet: ennek egyik okát abban látja, hogy nincs mivel összehasonlítani a Szovjetuniót, amelynek lényege az „örök alakulás, a nyughatatlan erjedés”. ILLYÉS Gyula: Oroszország 1934. In: UÓ: *Szíves Kalauz.* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974. 16.

változik. Ez szokta rendszeresen megtéveszteni a Szovjet-állam kívülálló megfigyelőit.”⁹ Meglátása szerint ezzel magyarázható az a tény is, hogy egymásnak gyökeresen ellentmondó nézetek alakultak ki az ország megítélését illetően.

TARÓCZY BESZÁMOLÓJA 1925-ÖS LÁTOGATÁSÁRÓL A SZOVJETUNIÓBAN

A kiutazás körülményei

A tervezett látogatásra végül 1925 április–májusában kerülhetett sor, miután Taróczy a szovjetektől is megkapta a szükséges hozzájárulást. A kiutazás körülményei számos izgalmas kérdést vetnek fel. Magyarország és a Szovjetunió nem állt ekkor még diplomáciai kapcsolatban, a szovjetek ennek ellenére engedélyezték a látogatást, ráadásul egy olyan diplomatát engedtek be az országba, aki szakelőadóként valójában katonai feladatot látott el. (Az álcázással a szovjetek nyilvánvalóan tisztában voltak.) Aligha hihető, hogy Taróczy beutazási kérelmében megfogalmazott indok hatotta volna meg őket, jelesül az, hogy arisztokrata felesége rég nem látott családját szeretnék meglátogatni. Jóval meggyőzőbbnek tűnhetett az az érv, amelyet Taróczy a tallinni szovjet diplomaták előtt hangoztatott. Kiutazási szándékát itt ugyanis nem magánéleti okokkal, hanem azzal indokolta, hogy a magyar vezetés nem rendelkezik megfelelő ismeretekkel a Szovjetunióról.¹⁰ Európa egyik kémközpontjában, a lett fővárosban dolgozó szovjet diplomaták egyébként szívélyesen fogadták, hiszen tudomásuk volt arról, hogy Taróczy beutazásának ügyét végül is Mihail Triliszer,¹¹ a szovjet politikai rendőrség egyik fontos részlege, a civil hírszerzés, az INO befolyásos vezetője intézte el a Külügyi Népbizottságon.¹² Mindez ugyanakkor nem akadályozta meg őket abban, hogy a kérelmezőt alaposan kifaggassák. A felől érdeklődtek többek között, hogy hol lakik, hol teljesített szolgálatot, volt-e hadifogoly, illetve, hogy a magyar Külügyminisztérium tud-e a kiutazási szándékáról. Taróczy végül nem két hétre, hanem két hónapra szóló beutazó (az ország elhagyására nem feljogosító!) vízumot kapott.

⁹ TARÓCZY Nándor: *Negyedik összefoglaló helyzetkép Szovjetországról*. 1927. augusztus. I. rész. 15.

¹⁰ VARGA, 2011. 75.

¹¹ Triliszer, Mihail Abramovics (szül. Meier Abramovich Trilisser, 1883–1940), Moszkvin álnéven is ismert, az 1920-as években a Cseka, majd OGPU külügyi osztályának, vagyis a „civil” hírszerzésnek vezetője volt.

¹² KUN, 2014. 300.

A látogatás eredményeként születik meg a *Szovjetuniói utazásom. 1925. április–május* című úti beszámoló. Taróczy ezen kívül 1925 és 1928 között további öt nagyobb lélegzetvételű „összefoglaló helyzetképet” készített Oroszországról, valamint *A Kelet emancipációja Európa gyámsága alól. Különös tekintettel Moszkva szerepére* címmel további két elemzést írt a gyarmati országok felszabadítási törekvései és a szovjet külpolitika összefüggéseiről.¹³ Ezek az írások voltaképpen nem is jelentések, sokkal inkább nagyobb lélegzetvételű, igényes tanulmányoknak tekinthetők, amelyek Taróczy rendkívüli felkészültségéről, éleslátásáról és műveltségéről egyaránt árulkodnak. Hallatlanul érdekes megfigyeléseket tett a szerző többek között az új gazdaságpolitikáról, a NEP-ről, a Vörös Hadseregben végbemenő nemzeti fordulatról, az orosz despotizmusról és karakterről, vagy Leninről, a polgárháború kommunista vezetőiről, a „géplelkű”, „drótidegű”, „vasbaöntött szörnyetegekről”,¹⁴ a belső pártviszályról, vagy a Szovjetunió keleti politikájának jellegzetességeiről. Szellemesen fogalmaz, megállapításai merészek és lényeglátóak, még akkor is, ha némelyik jóslatát, prognózisát – például arról, hogy a Szovjetunió kapitalista állam lesz – később a valóság nem, vagy nem úgy igazolta, ahogy megfogalmazta. Merre tart a Szovjetunió? Milyen irányban fejlődik társadalmi, gazdasági, politikai és nem utolsósorban katonai szempontból? Hogyan, milyen érdekek, megfontolások mentén alakulnak külkapcsolatai? Mindebből pedig milyen következtetések, gyakorlati teendők vonhatók le Magyarország számára? Ezek azok a kérdések, amelyekre Taróczy szenvedélyesen igyekezett választ találni.

1925-ös kiutazása a szovjet–magyar kapcsolatok alakulása fényében különösen figyelemre méltó. Az 1922-ben, főként románellenes alapon elindított kétoldalú egyeztetések a diplomáciai kapcsolatok felvételéről 1925-re megakadtak. Az előző esztendőben a berlini szerződés aláírásával még úgy tűnt, hamarosan a külképviseletek felállítására is sor kerülhet. Ám a kontraktus heves belpolitikai viharokat gerjesztett, így budapesti parlamenti (nemzetgyűlési) ratifikációja végül kútba esett.¹⁵ Ezt olyannyira rossz néven vette a szovjet fél, hogy válaszként az összes hivatalos tárgyalásnak véget vetett, így az eredeti tervekkel ellentétben a magyar export sem

¹³ *Szovjetuniói utazásom. – Összefoglaló helyzetkép Szovjetoroszországról.* M. K. Követség, Tallinn/Reval 137/100. k.sz. szám. 1925. szeptember. – *Második összefoglaló helyzetkép Oroszországról.* 1926. április. 9/9. k.sz. szám. – *Harmadik összefoglaló helyzetkép Oroszországról.* 1926. október. – *Negyedik összefoglaló helyzetkép Oroszországról.* 1927. augusztus. – *Ötödik összefoglaló helyzetkép Oroszországról.* 1928. január. – *A Kelet emancipációja Európa gyámsága alól, különös tekintettel Moszkva szerepére. I. rész: A kínai bonyodalmak a Csendes-óceán hegemoniájáért való harc.* 1927. január, II. rész: *A közép-ázsiai és a közel-keleti népek szabadságmozgalma.* 1927. május.

¹⁴ *Második összefoglaló helyzetkép Szovjetoroszországról.* 48.

¹⁵ A hivatalos kapcsolatok felvételére jóval később, 1934-ben kerülhetett csak sor.

számíthatott az oroszok által korábban kilátásba helyezett különleges kedvezményekre. Ez nem zárta ki ugyanakkor a bizonyos mértékű együttműködést a katonai hírszerzés területén.¹⁶ Ennek a kooperációnak volt kulcsszereplője a diplomataálca mögött tevékenykedő Taróczy Nándor ezredes.

Taróczy kéziratban fennmaradt úti beszámolója műfaji szempontból nehezen meghatározható. Olyan írásról van szó, amely a hivatalos találkozók ismertetése mellett valóságos útirajzi elemeket is tartalmaz. Az ezredes látogatása a magán- és a „hivatalos” utazás sajátos egyvelege volt. (Taróczy rendfokozata áprilisi kiutazáskor még ezredes, november 1-től már tábornok. Mivel gyakran nem világos, hogy az április–május hónapokban megvalósuló látogatás eseményei pontosan mikor, melyik hónapban történtek, így az út kapcsán Taróczyt az egyszerűség kedvéért ezredesként szerepeltetem.) Miközben magas rangú szovjet hivatalnokokkal folytatott informális megbeszéléseket, feleségével szovjet kíséret nélkül vidékre is ellátogathatott, bepillantást nyerve a szovjet falu, kisváros életébe is. Kiváló orosz nyelvtudásának köszönhetően könnyedén szóba tudott elegyedni a szovjet társadalom legkülönbözőbb reprezentánsaival. A két vidéki út, valamint a moszkvai élmények taglalása adja a beszámoló útirajz karakterét, ráadásul ez teszi ki a szöveg nagyobbik részét. Mivel azonban ezek rögzítésére mégiscsak egy nem publikus, külügyi jelentés részeként kerül sor, az – a különösen irodalmi – útirajzokra jellemző kellékek egy része, úgymint az orosz irodalmi élményekre történő utalások, tájleírások, néprajzi megfigyelések stb., gyakorlatilag hiányoznak a beszámolóból. Taróczy tájékozottsága vitán felül áll, ugyanakkor nem tűnik humán értelmiséginek. Katonaember volt, diplomáciai és hírszerzési feladatokat látott el, így érdeklődése fókuszában a belső politikai erőviszonyok, a külpolitikai, háborús szándékok, a gazdasági tendenciák stb. álltak. Figyelme nem terjedt ki a tájra, a művészetekre, vagy a szovjet értelmiség helyzetére, nem épített ki kapcsolatot humán értelmiségeikkel, egyszóval nem volt feltétlenül kíváncsi olyan dolgokra, amelyek például Illyést és más kiutazó entellektüeleket, írókat különösen foglalkoztatták. A jelentés jellegéből, a megírás szándékából fakadóan – végül is politikailag motivált anyagról van szó – a privát élmények tálalását óvatosság, visszafogottság jellemzi, igazán személyes benyomásokról nem tájékozódhatunk, így például a szerző feleségéről sem tudunk meg semmi közvetlenebbet. Pedig milyen tanulságos volna arról képet alkotni, hogy az arisztokrata származású orosz asszony nyolc évvel a forradalom után hazalátogatva miként értékelte, élte meg a látottakat, családja sorsának alakulását!

A Külügyi Népbiztosság kiutazási engedélyének birtokában Taróczy Nándor feleségével 1925. április közepén szállt vonatra. Tanulságos a tapasztalatait legalább egy-

¹⁶ KUN, 2014. 295.

egy utalás erejéig Popper József élményeivel összevetni. Az úti körülményekre a Szovjetunióba 1924-ben magánemberként ellátogató Popper Józseffel¹⁷ ellentétben az ezredes egyáltalán nem panaszkodik; sőt megállapítja, hogy az ágynemű kifogástalanul tiszta, míg az ebéd kitűnő és olcsó volt a vonaton. Popper számára a szovjet határ felé közeledést a kényelmes és pontosan közlekedő vonatok, a tisztaság, a poloskamentes szállodai szobák elmaradása szemlélteti, ráadásul az ablakból kinézve mindenütt a háborús/polgárháborús idők lehangoló mementóinak látványa fogadja.¹⁸ Míg Popper a Moszkva felé tartó vonat ablakából kitekintve semmi biztatót nem tapasztal, a Taróczy által rögzített látvány inkább pozitív: nyoma sincs a háborúnak és a polgárháború pusztító hatásának, a hidak jó állapotban vannak, a földeket karbantartják. A községekben látott sok antennából pedig azt a következtetést vonja le, hogy a vidék fejlődik, szinte már mindenkinek van rádiókészüléke.¹⁹

A lettországi határátkelőnél Taróczy a három órán át tartó rendkívül alapos vámvizsgálatra sem tesz negatív megjegyzést, holott a határátlépés nyomasztó élményének kárhoztatása az oroszországi úti beszámolók szinte elmaradhatatlan elemének tekinthető. (Popper sem mulasztja el a határátkelés sokkoló tapasztalatának részletes ecsetelését, annak érzékeltetését, hogy az egy másik, vigasztalanabb, nyomasztó világba történő belépést jelent.) Hangot ad ugyanakkor az állampolgárokat érintő „szovjet diszkréciónak”, amikor feltűnik neki, hogy a határállomásnál kifüggesztett névjegyzék az állomáson dolgozók írás- és olvasástudását teszi közszemlére, ami miatt az egyik analfabétának minősített vasutas okkal háborog.²⁰

Moszkvába érkezve megállapítja, hogy a város a legutóbbi, 1913-as látogatásához képest alig változott, a kétfejű sas, a régi cári címerek mind érintetlenül megvannak a Kreml bástyáin. Az utcákon élénk forgalmat, sok bérkocsit és autót lát. A félelem légkörét a rendfenntartásért felelős kommunista milicistákra utalva érzékelteti: az emberek rettegnek tőlük, mert a legkisebb apróságért is feljelenthetik, letartóztatják őket. A szerző szemtanúja lesz annak a jelenetnek, amikor a villamoson az

¹⁷ A mérnök Popper József nem sokkal, mindössze egy évvel korábban járt a Szovjetunióban abból a célból, hogy tanulmányozza az orosz közlekedési viszonyokat. Ez alkalmat teremtett arra, hogy kisebb körutazást tegyen, így nemcsak Moszkvába és Leningrádba, nemcsak Nyizsnyij Novgorodba, Tulába látogatott el, hanem a Volga vidékét beutazva Kazanyon és Szimbirszken keresztül eljutott egészen Szamaráig, még baskír és kirgiz falvak életébe is bepillantást nyerve. Úti élményeiről útirajzot tett közzé. Ld. POPPER József: *A mai Szovjetország. Egy tanulmányút élményei*. Budapest, Világirodalom Kiadás, 1926. (A továbbiakban: POPPER, 1926.) – A kötetről bővebben ld. HAMMERSTEIN Judit: Előre a múltba. Egy mérnök útibeszámolója a bolsevikok földjéről. *Kommentár közéleti és kulturális folyóirat*, 2021/2. 27–37.

¹⁸ POPPER, 1926. 17–18.

¹⁹ *Szovjetuniói utazásom*. 2–3.

²⁰ *Szovjetuniói utazásom*. 2.

egyik milicista letartóztat egy fiatalembert, akinek pusztán annyi volt a vétsége, hogy nem arra a villamosra szállt fel, amellyel a leggyorsabban, azaz időben beérhetne a munkahelyére.²¹

A tárgyalások

Taróczy bő terjedelemben taglalja moszkvai tartózkodásának „hivatalos” programját is. Több izgalmas, a kétoldalú kapcsolatokat érintő informális találkózónak lehetett részese – meglehetősen magas rangú, fontos beosztásban lévő személyek fogadták. Itt bocsátható előre, hogy Taróczy a tárgyalások során – a beszámoló szerint legalábbis – folyamatosan azt sulykolta partnereinek, hogy magánemberként érkezett a Szovjetunióba, ráadásul a magyar Külügyminisztériumnak nincs is tudomása a látogatásáról. Azt is hangoztatta, hogy a berlini tárgyalásokról egyáltalán nem rendelkezett információval. Aligha hihető persze, hogy ezeket a megjegyzéseket a szovjetek egy pillanatig is komolyan vették volna. A találkozók tartalmából és hangnemből egyértelműen kitetszik, hogy az ezredessel, mint a magyar állam magas rangú katonai hírszerzőjével tárgyaltak, akin keresztül üzeneteket akartak eljuttatni a magyar kormány számára. Mindenki pontosan tisztában volt azzal, hogy ki kicsoda. Taróczy mentegetőzéseinkább a tárgyalási retorika részei lehettek és alapvetően a magyar külügyminisztériumi vezetésnek szólhattak. Az ezredes vélelmézetően azt az instrukciót kapta itthonról, hogy úgy informálódjon a Szovjetunióban, mintha azt nem magyar kormányzati jóváhagyással tenné. A jelentés útján a szerző nyilván azt kívánta érzékeltetni, hogy az utasításnak maximálisan eleget tett.

Szinte rögtön a megérkezését követően felkeresi Borisz Kantorovicst, a Külügyi Népbiztosság főtisztját, valamint találkozik a Külügyi Népbiztosság kollégiumának egyik tagjával, Szemjon Aralovval, a szovjet katonai hírszerzés létrehozójával és egykori vezetőjével is.²² A magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatokról szóló eszmecsereéről Taróczy részletesen, a szovjet partnerek mondandóját több esetben szó szerint felidézve számol be jelentésében. A beszélgetések során Kantorovics és Aralov egyaránt hangot adtak elégedetlenségüknek az elbizonytalanodott magyar álláspontot illetően. Aralov hangsúlyozta, hogy a magyar kormány által elhalasztott berlini egyezmény óta nagyot fordult a világ: miután az Amerikai Egyesült Államokat leszámítva mindegyik nagyhatalom elismerte a Szovjetuniót, a magyar ratifikációnak a Szovjetunió most már jóval kisebb jelentőséget tulajdonít. Taróczy Kantorovics és Aralov mellett Rottsteinnel,²³ a Külügyi Népbiztosság osztályfőnökével, a kollek-

²¹ *Szovjetuniói utazásom*. 4.

²² *Szovjetuniói utazásom*. 5.

²³ Rothstein (Rottstein), Fjodor Aronovics (1871–1953), diplomata, a Külügyi Népbiztosság kollégiumi tagja, 1920–1923 között Iránban teljesített külügyi szolgálatot, 1923–1930 között a *Nemzetközi élet*

tív külügyi vezetés sajtóért és külügyi információért felelős tagjával is konzultált. Rottstein azt a feladatot kapta, hogy a Szovjetunió aktuális helyzetéről nyújtson tájékoztatást, és ő élt is a lehetőséggel: egy magabiztos és egyre gyarapodó, sikeres ország képét vázolta fel. Taróczy kérdéseire is válaszolva aláhúzta, hogy a Szovjetunió helyzete stabil, nemzetközi kapcsolatai folyamatosan rendeződnek. Időközben vonzó kereskedelmi célponttá fejlődött, és a külföldi sajtó híreszteléseivel ellentétben nincs szüksége kölcsönre.²⁴ A Lev Trockijjal szemben folyó vitával (Trockij leváltásával) kapcsolatban megjegyezte, hogy ennek nem kell különösebb jelentőséget tulajdonítani, az pusztán a bolsevik harcmodor részének tekinthető. Rottstein egyik legfontosabb megjegyzése – ha úgy tetszik, üzenete – Budapestnek a Szovjetunió lehetséges háborús szándékainak kérdését érintette: a Szovjetunió nem készül háborúra, elsődlegesen az újjáépítésre koncentrál, így az elkövetkezendő öt évben kizárt, hogy háborúba kezdjen, még Besszarábia visszaszerzése érdekében sem. Kifejtette ugyanakkor, hogy ha a Szovjetuniót megtámadnák, „példátlan lelkesedéssel védené meg magát”. A Vörös Hadseregről szólva kiemelte, hogy az kulcsfontosságú szerepet játszik, nemcsak katonai szempontból, fejlesztése pedig rendületlenül halad előre. Ahogy Kontorovics és Aralov, úgy Rottstein sem mulasztotta el annak hangsúlyozását, hogy a Szovjetunió szempontjából a diplomáciai kapcsolat felvételének már nincs különösebb jelentősége, nem a szovjeteknek van szüksége Magyarországra, hanem éppen fordítva, Magyarország van rászorulva a szovjet nyersanyagokra. Figyelemre méltó, hogy Románia kapcsán mennyire lesajnálóan nyilatkozott, „olyan keresztül-kasul korrupt, mesterségesen felfújtt szerkezetként” írva le az országot, „amelyet minél hamarabb szerényebb határok közé kellene visszaszorítani”.²⁵ Rottstein kétséget nem hagyott afelől, hogy ebben a magyarok így is úgy is együttműködnek majd a szovjetekkel. Erkölcsi, érzelmi húrokat is megpendített, amikor az erdélyi magyarokra terelve a szót megjegyezte, hogy irányukban, tekintettel, arra, hogy elnyomottakról van szó, a Szovjetunió rokonszenvvel viseltetik.²⁶

Ugyanezt fogalmazta meg még markánsabban Mojszej Triliszer, a GPU külföldi osztályának igazgatója, akivel – annak kezdeményezésére – Taróczy szintén bizalmas beszélgetést folytatott. (A szövegből nem derül ki, hogy a találkozóra Triliszer irodájában, vagy egy illegális lakásán került sor.) A magas rangú GPU-hivatalnok is a besszarábiai és az erdélyi kérdés összekapcsolhatósága mellett érvelt, és ő is kifeje-

(*Mezsdunarodnaja zszizny*) c. folyóirat felelős szerkesztője, a Külügyi Népbiztosság kollégiumi tagja. 1927–1945-ben a Nagy Szovjet Enciklopédia egyik szerkesztője, 1939-től a Szovjet Tudományos Akadémia tagja.

²⁴ *Szovjetuniói utazásom*. 12.

²⁵ *Szovjetuniói utazásom*. 14.

²⁶ *Szovjetuniói utazásom*. 14.

tette, hogy az elnyomott erdélyiek iránt a szovjetek szimpátiával viseltetnek. Felvette a katonai hírszerzés terén az azonnali együttműködés lehetőségét, ami szerinte mindkét fél számára előnyös, ráadásul a diplomáciai kapcsolatok felvétele nélkül is működőképes lehetne. Taróczy a magyar fél fogadókészségét illetően kétségeinek adott hangot. Triliszer azonban megalapozatlannak ítélte a magyar aggodalmakat: sem a kisantant államokban, sem a két ország közötti ideológiai ellentétben nem látott akadályt, ahogy a szovjet propagandától való félelmet is indokolatlannak minősítette.²⁷ A Komintern kapcsán a bevett szovjet, egyébiránt meglehetősen cinikus érvelést hangoztatta, miszerint a Komintern önálló szervezet, tevékenységéhez a szovjet kormányzatnak semmi köze nincsen. Romániát illetően Triliszer még Rottsteinnél is keresetlenebbül fogalmazott: „Mi szovjetoroszok Romániát az egyik legmaradibb és legkorruptabb államok egyikének tekintjük, amelyet, miután bebizonyította, hogy a legkedvezőbb feltételek és messzemenő külföldi támogatás dacára sem képes feneketlen posványából kigázolni, nem tartjuk méltónak, hogy olyan nagy területeknek legyen ura. – A román nemzet nem áll a fejlődés oly magas fokán, hogy akkora nagyságú területeken való uralomra és nálánál magasabb kultúrfokon álló nemzetek vezetésére volna hivatva.”²⁸ Érdekes körülmény, hogy Triliszer a beszélgetés lezárásaként arra kérte Taróczyt, hogy az elhangzottakról a külügyi népbiztosság munkatársainak ne tegyen említést. (A kérés a szovjet állami szervek közötti rivalizálásról árulkodik talán, amellet, hogy nyilván a találkozó jelentőségének, titkos voltának érzékeltetésére is alkalmasnak bizonyult.) Taróczy felvetése nyomán azt is leszögezte, hadtörténeti kutatások, harcászati eszközök szállítása terén együttműködés csak a diplomáciai kapcsolatok rendezése után képzelhető el.²⁹

Az ezredes fenti találkozási, a részben szó szerint rögzített párbeszédnek plasztikus szemléltetik a szovjet tárgyalási, érvelési technika sajátosságait. A szovjetek határozott, sőt fölényes tárgyalópartnereknek bizonyultak, és ha úgy látták célra vezetőnek, nemcsak cinizmusról tettek tanúságot, de nem kis ravaszsággal igen hatásosan mozgósították a másik fél számára érzelmileg, morálisan fontos témákat, szempontokat is.

A vidéki Szovjetunió

Taróczy a tárgyalásokat követően engedélyt kap arra, hogy vidékre utazzon, így a Moszkvától mintegy 100 km távolságra található Szerpuhovban meglátogathatja felesége rokonait. (Az úthoz a Külügyi Népbiztosság külön igazolványt állított ki.)

²⁷ *Szovjetuniói utazásom.* 21–22.

²⁸ *Szovjetuniói utazásom.* 22.

²⁹ *Szovjetuniói utazásom.* 23.

E rövid vizit lehetőséget teremt arra, hogy az ezredes a szovjet vidéki életbe is beleszóljon. Az utazást ezúttal is kellemesnek találja, köszönhetően a vonaton utazó kedélyes parasztnak és munkásoknak. Szerpuhovba érve sajnálkozás nélkül, tárgyilagosan írja le, hogy az előkelő származású unokatestvérek milyen szegényes körülmények között élnek, az egyik a családjával, míg a másik egy aggszűzzel egy kicsi szobában lakik és a munkások számára fehérnemű és munkásruha varrásából tartja fenn magát. A sors forgandóságát szemlélteti a 12 nyelven beszélő helyi kántor esete is, aki nemrég még a teológiai főiskola tanáráként dolgozott, most pedig már csak a hívek adománya biztosítja megélhetését. Mindennek ellenére Taróczy összességében nem fest lehangoló képet a városról: úgy érzékeli, az emberek mintha újra bizakodnának, aminek meg is van az alapja szerinte, hiszen sok munkás háztulajdonossá válik, mindenütt van élelem, amit ráadásul olcsón lehet beszerezni.

A házaspár külön engedéllyel a Tulától délre található Szergievszkoje Szeloba, a feleség szülőfalujába is ellátogathat. Popper lesújtó pályaudvarélményeivel ellentétben, Taróczy a kurszki állomást rendezettnek és tisztának találja. (A házaspár egyébként a Külügyi Népbiztosságtól kapott igazolványra hivatkozva külön fülkét kap a vonaton.) Tulában a pályaudvaron a munkások közé ülnek. A mérnökök kapcsán az ezredes megjegyzi, hogy azok még a régi, cári egyenruhát viselik, a munkások látnivalóan tisztelettel viseltetnek irántuk.

Szergievszkoje Szeloban az előző vidéki látogatással összevetve már lehangolóbb helyzet fogadja. Taróczy feleségének nővére nyomorúságos körülmények között tengeti életét a helyi kovács házában. „Az ember nem hinné, hogy a forradalom s a polgárháború nyomán mennyire süllyed a nép kultúrnívója. – Micsoda hihetetlen vandalizmus söpört itt végig” – haborodik fel a szerző, amikor kiderül, hogy a házaspárnak éjszaka ugyanabban az ágyban kellene nyugovóra térnie, amelyben nemrég még a nővér/sógornő férje haldokolt tifuszos betegként, ráadásul úgy, hogy halálát követően sem a házat, de még a fekvőhelyet sem fertőtlenítették.³⁰

A helyzetet azonban Taróczy itt sem látja reménytelennek. A nép lezüllött állapotáért a cári rezsim uralkodó osztályának erkölcstelen és gátlástalan viselkedését teszi felelőssé. Úgy látja, hogy a falusi népesség zöme felismerte az új rendszer előnyeit; a földek reménykeltően néznek ki, mindenki bizakodik a jó termésben. A falu házaiban egyharmadában itt is rádióantenna van felszerelve – amit szintén a fejlődés jelének tud be a szerző, még akkor is, ha tisztában van vele, hogy az az „ideológiai átgyúrás” hatékony eszköze is egyben. Míg Popper a parasztkról kiábrándítóan lesújtó képet rajzol, már-már civilizáción kívül élő vademberekként ábrázolva őket, Taróczy szerint a nép gyarapszik, a parasztnak sok gyermeket nevelnek, ráadásul

³⁰ *Szovjetuniói utazásom*. 25.

a gyermekekkel szembeni bánásmód szeretetteljesen figyelmes, a családi élet szerepe nő. Tényként állapítja meg, hogy a válás egyszerű aktussá vált, amiben a szerző sajátos logikával nem a női emancipáció felé tett lépést látja, hanem annak lehetőségét, hogy az asszonyok így nagyobb gondot fordíthatnak férjeik boldogítására. Felfigyel a vallási szektákra, a meglátogatott faluban is működik ilyen (jelesül a „Paskov-hívek”), amivel kapcsolatban megjegyzi, hogy a szovjet kormány tudatosan nem akadályozza terjedésüket, mert ezek is a maradinak tekintett pravoszláv egyházat gyengíthetik. A vallásgyakorlást illetően is érdekes észrevételt tesz: azt tapasztalja, hogy Szerpuchovban az élő egyház elveszítette népszerűségét, miközben Moszkvában szemtanúja lehetett a zsúfolásig megtelt templomoknak, a vallásos lelkesedésnek.

Moszkva

Két vidéki útja között az ezredesnek maradt némi ideje arra, hogy az orosz fővárosban is körülnézzen. Miként Popper József ő is hasonló árubőséggel találkozik Moszkvában is: mindenütt éjjel-nappal nyitva tartó élelmiszerüzletekre bukkan, a boltok kínálatát és az éttermi vendéglátást egyaránt jónak találja. Popperhez hasonlóan Taróczy is tapasztalatot szerez az új gazdaságpolitika (NEP) mindennapokat érintő következményeiről. A Taróczy által leírtak megfelelnek a történelmi tényeknek. Az 1921-es gazdaságpolitikai fordulat valóban részleges visszatérést jelentett a kapitalista gazdálkodáshoz, amelynek eredményeként többek között megszüntették a kötelező terménybeszolgáltatást, és – jóllehet a nagyipar állami kézben maradt – engedélyezték a magánvállalkozásokat, újra elindulhatott a magánkereskedelem is. Ennek látványos megnyilvánulása valóban a mindkét utazó által megtapasztalt árubőség volt. 1922-ben a pénzügyi stabilizáció érdekében bevezették az új, aranyfedezetű, konvertibilis pénzt, a cservonyecet. 1921 végén szintén a bolsevik forradalmat követő konszolidáció jegyében megszüntették a Csekát, amelyet Állami Politikai Igazgatóság néven (GPU) szerveztek újjá. Ez persze a szervezet működése szempontjából nem jelentett érdemi változást, mégis sokak számára úgy tűnt, mintha legalább részlegesen helyreállt volna a rend és a jogbiztonság.

Az ezredes eljut moziba és az operába is, ahol az erőltetett szovjet propagandának nyomát sem tapasztalja. Az operalátogatás során egyébiránt nem az előadás bizonyult igazán emlékezetesnek számára, sokkal inkább az a körülmény, ami egyértelművé tette, hogy Taróczy egyáltalán nem érezhette magát biztonságban a Szovjetunióban. Aligha volt véletlen ugyanis, hogy a nézőtérén a mellette lévő székeken két magas beosztású szovjet katonatiszt foglalt helyet, és hogy az egyikkel megismerkedve, hamarosan katonai ügyekre terelődött a szó. A szovjet katonai parancsnok arról győzködte magyar beszélgetőpartnerét, hogy maradjon még néhány hétig az országban, annak érdekében, hogy ellátogathasson a gyakorlótáborba és bemutathas-

sák Tuhacsevszkijnek, a híres magas rangú tábornoknak. Vajon szándékosan csöbbe akarták húzni? Nem tudjuk. Taróczy mindenesetre veszélyt szimatolt és elég óvatos volt ahhoz, hogy az invitálásnak ne tegyen eleget. Diplomatikusan, de egyértelműen fogalmaz: „Tisztában voltam a helyzetemmel és azzal, hogy felelőtlen emberrel beszéltem.”³¹ Arra, hogy szemmel tartották, egyébként másutt is utalást tesz, amikor megjegyzi, hogy moszkvai tartózkodásának idejére egy futárt rendeltek mellé.

A Szergijevszkoje Szelo-i látogatás után Taróczy még egyszer ellátogatott a színházba, ahol Kantorovics javaslatára „A cárné összeesküvése” című darabot tekintette meg. Elég részletesen ismerteti az előadás cselekményét, ami szerinte ügyesen mutatta be a birodalom végnapjait, a cári udvar romlottságát. Felfigyel arra is, hogy – az oroszok idegenekről kialakított hagyományos képéhez illeszkedően – a darab legellenszenvesebb figurájának a cárné, az oroszok lelkétől idegenkedő, oroszul nem tökéletesen beszélő, idegen nő bizonyult.

A május 1-i felvonulást, amelyet a Kreml kertjéből követhet figyelemmel, kimondottan pozitív élményként rögzíti. Dicséri „a pompás fényáradatot”, és a felvonulók fegyelmezettségét. Megállapítja, hogy a masírozó katonák ruházata kifogástalan, lovaik is jó benyomást keltenek. Bár a valóságtartalmáról nincs módja meggyőződni, lejegyzí, hogy úgy hírlík, a börtönök tiszták és jól karbantartottak, szemben a cári idők börtönviszonyaival. Kételynek a szerző ebben az esetben sem ad hangot.³²

A moszkvai látványosságának számító zsidvására, a Szmolenszkij Rinokra, miként Popper és számos utazó, ő is ellátogat. Nem kommentálja a cári rezsim előkelőségeinek nyomorúságos helyzetét, ami arra kényszeríti őket, hogy egykori gazdagságuk maradványait a piacon magukra aggatva, vagy a földre kiterítve árusítsák. Empátiáról egyetlen megjegyzése tanúskodik, amikor kijelenti, hogy semmit sem akar a piacon vásárolni, még ha fillérekért felettébb értékes dolgokhoz is juthatna, mivel nem szeretne más bajából hasznot húzni.

Kantorovics beszámolóján keresztül Popperhez hasonlóan Taróczy is képet kap a moszkvai lakásinségről is, amelyet jól szemléltet, hogy maga a Külügyi Népbiztonság főtitkára is családjával mindössze egy egyszobás apartmanban él.

A Taróczy által megrajzolt Szovjetunió-kép

Az oroszokról a szerző összességében pozitív képet rajzol: nem csak kedélyesnek, közvetlennek, de udvariasnak és előzékenynek találja őket. Azt tapasztalja, hogy a Budapesten megszokottaktól eltérően a villamosokon az emberek egyáltalán nem lökdösődnek, nem durváskodnak egymással. „Ez az udvariasság, mint valami bolse-

³¹ *Szovjetuniói utazásom.* 19.

³² *Szovjetuniói utazásom.* 29–30.

viki különlegesség mindenkinek második természetévé vált.”³³ Taróczy beszámolójában nyoma sincs annak a mindennapokban megnyilvánuló szovjet (orosz, illetve ázsiai) barbarizmusnak, az oroszok (szovjetek) egymással szemben tanúsított primitív és durva viselkedésének, amelyről Popper útirajzában visszatérő jelleggel olvashatunk. Ahogy arról a kíméletlenségről, kegyetlenségről sem, amiről kilenc évvel később Illyés Gyula nem kis megdöbbenéssel (igaz, tapasztalata szerint a villamoson szerinte is udvariasak egymáshoz a moszkvaiak), Nagy Lajos pedig keserű rezignáltsággal számol be.³⁴

Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy az orosz karakterről az 1927-ben íródott harmadik és negyedik helyzetképben Taróczy már jóval differenciáltabban fogalmaz, kidomborítva annak árnyékos, kegyetlen oldalát is. Egyfelől a romantikus sztereotípiákhoz illeszkedően számos korábbi megfigyelőhöz hasonlóan megállapítja, hogy az oroszok híján vannak minden racionalizmusnak és érzelmeiket a szélsőségesség jellemzi,³⁵ aminek azonban kizárólag a negatív olvasatára helyezi a hangsúlyt. Úgy látja, az orosz jellem sajátosságainak figyelembevétele nélkül a Lenin által bevezetett példátlan diktatúra, a bolsevik despotizmus értelmezhetetlen, az orosz mentalitás egyik legjellemzőbb vonása ugyanis a kegyetlenség: „Az orosz különben sem könnyen kezelhető alattvaló. Született konspirátor, rendkívül bizalmatlan, kevésbé munkaszerető, megbízhatatlan, megvesztegethető, erőszakosságra hajló és adott esetben rendkívül kegyetlen, mint amilyenek legnépszerűbb cárijai, Rettenetes Iván és Nagy Péter voltak.”³⁶ Taróczy meglátása szerint az orosz paraszt nehezen irányítható, ha okot lát rá és módjában áll, kegyetlen bosszút áll földesurán. Ahogy a kegyetlenség az orosz karakter, úgy a despotizmus az orosz fejlődés elengedhetetlen tartozéka. „Oroszország történelmi fejlődése bebizonyította, hogy csak abszolút despotizmussal kormányozható és amint a despotizmus csak valamicskét is enged, nyomban felüti a fejét a zendülés, a forradalom stb.” – állapítja meg végezetül.³⁷ Az 1926-os októberi pártviszály kapcsán megjegyzi, hogy végül a „legdespotább terrorista diktatúra”, a leninizmus győzedelmeskedett.³⁸

Taróczy a fentiekkel összefüggésben a bolsevik forradalmat egy olyan fordulatként szemlélteti, amely despotizmusa és kultúraellenessége miatt visszavezeti az

³³ *Szovjetuniói utazásom*. 32.

³⁴ Érdekes, hogy a szovjetek mindennapos, egymással szembeni kíméletlensége az 1920-ban a Szovjet-Oroszországba látogató, ideológiailag erősen elkötelezett magyar háttérű Arthur Holitscher számára is feltűnik, nem is beszélve a kommunista hívő Sinkó Ervinről, aki a nagy terror idején tartózkodott Moszkvában.

³⁵ *Negyedik Összefoglaló Helyzetkép*. 88–89.

³⁶ *Harmadik Összefoglaló Helyzetkép*. 69.

³⁷ *Harmadik Összefoglaló Helyzetkép*. 71.

³⁸ *Harmadik Összefoglaló Helyzetkép*. 72.

országot abba az ázsiai barbarizmusba, ahonnan az ország a tatár hódoltságot követően az európai reformokkal igyekezett kikecmeregni. A „visszafejlődés” érzékeltetésére példaként említi, hogy Oroszország az első világháború után éppen a legkultúráltabb nyugati területeit veszítette el.³⁹ A bolsevik forradalom ázsiai fordulatként való láttatásával Taróczy persze nincs egyedül. A többször idézett Popper József útirajzában hasonló következtetésre jutott. De az orosz kultúra és a szovjet valóság iránt szenvedélyes érdeklődést tanúsító Márai Sándor is sokat töprengett a bolsevizmus természetén, amelyben végül az európai kultúrát fenyegető ázsiai démonizmus sajátos megnyilvánulását ismerte fel.⁴⁰

Ennek a képnek, a bolsevizmus illetén megközelítésének Taróczy úti beszámolójában azonban nyomát sem látjuk. A bolsevik rendszer kapcsán a szerző tartózkodik az igazán negatív megjegyzésektől, elmarasztalóan sokkal inkább a cári rendszerről nyilatkozik. Mindent egybevetve biztató képet rajzol a Szovjetunióról, ami ráadásul szerinte már egyre kevésbé tekinthető szocialista országnak. A NEP kapcsán arra a következtetésre jut ugyanis, hogy a „klasszikus” kommunizmus vereséget szenvedett, amihez már nem vezet visszaút, az orosz nemzeti fordulat megállíthatatlan. Ezt a gondolatot fogalmazza meg újra – ezúttal a Szovjetuniót egyes európai országokkal párhuzamba állítva – egy évvel később, a második összefoglaló helyzetképben: „Bármily paradoxnak hangozzék is, de a jelenlegi polgári Európában éppen a Szovjetunió a legkevésbé szocialista állam. Angliában, Csehszlovákiában, ezek munkástörvényeit, pénzügypolitikáját, az államnak a gazdasági életre való befolyását tekintve, sokkal több nyomát találjuk az államszocializmusnak, mint a magáramaradt, összezsugorodott honi iparára támaszkodó, az »egykor felhalmozott tőkék«-ről álmodozó Oroszországban.”⁴¹ Taróczy úgy ítéli meg, hogy a konzervatív fordulattal a Szovjetunió végérvényesen visszatért a kapitalizmushoz, rálépett a konszolidáció útjára, ami nemcsak az árubőségben, de a parasztok optimista várakozásában is megnyilvánul.

1925-ös összefoglaló helyzetkép

A látogatás nyomán Taróczy nemcsak útiélményeit foglalta össze, hanem még ugyanabban az évben, röviddel a hazatérése után a friss tapasztalatokra is hagyatkozva,

³⁹ *A kelet emancipációja Európa gyámsága alól.* V.

⁴⁰ MÁRAI SÁNDOR: Ázsia és Európa. *Pesti Hírlap*, 1941. november 6. 5. – Hasonló következtetésre jutott Márai előtt Ignotus is 1926-ban a *Nyugat* hasábjain. IGNOTUS: A történelem mögül. Könyv a bolsevizmusról. *Nyugat*, 1926/19. 551–554.

⁴¹ *Második összefoglaló helyzetkép.* 49. – Popper ezt egyébként másképp látja: a szovjet gazdasági rendszert államkommunizmusként jellemzi, és elképzelhetetlennek tart bármilyen érdemi fordulatot a kapitalizmus irányába. POPPER, 1926. 115–116.

egy hosszabb jelentést is készített a szovjet-orsz viszonyokról.⁴² Ez már egy klaszszikus, akkurátus, témákra bontott összefoglaló a bolsevik rendszer jellegéről, a fejlődési tendenciákról és a várható jövőről. Voltaképpen ebben az írásában szárazabb formában, adatok felvonultatásával igyekszik a szerző alátámasztani azt az üzenetet, amit az úti beszámolójában már megfogalmazott. Taróczy a bolsevikokkal szemben itt is megértő álláspontra helyezkedik: a történelmi előzmények taglalásakor Leninék győzelmét a cári rendszer teljes lezülése, erkölcsi, katonai és gazdasági összeomlása, valamint az ideiglenes kormány alkalmatlansága, döntésképtelensége logikus következményeként láttatja. Ez a magyarázata annak, hogy a régi rendszer romlottságát, erkölcsi értelemben is menthetetlen voltát hosszasan részletezi a szerző. Értékelésében a bolsevikok elszánt vezetőkként, a néphangulatot ügyesen kihasználva, határozott programmal és lépésekkel (békekötés, parasztok pacifikálása, anarchia, káosz kezelése stb.) szerezték meg a hatalmat, majd 1921-re, a tömegek legyilkolásához vezető terror eszközét is bevetve, az egész országot birtokba vették. A bolsevik siker arra is visszavezethető szerinte, hogy a fehérek kegyetlenül megtorolták, ha a parasztok kiforgatták földesuraikat vagyonukból. Nem kis részrehajlással állapítja meg, hogy míg a fehérek rendre rekviráltak, a bolsevikok „halálbüntetéssel fenyegető vasszigorral örökötek azon, hogy a vöröskatona el ne vegyen a paraszttól semmit”.⁴³ A rendszer jellegéről – Taróczy itt az autokratikus szót használja – saját vélemény megfogalmazása helyett a bolsevikok érvelésére hagyatkozik, miszerint a rendszer alapvetően demokratikus: a cári uralkodó osztály jogfosztottsága mellett 100 milliónyian váltak jogalannyá, a jogfosztottaktól eltekintve mindenki előtt megnyíltak az iskolák, az állami állások és még a nemzetiségi kérdés is rendeződött. A földreform eredményeként úgy látja, a parasztokat is sikerült megnyerni, ami abból is kiviláglik, hogy felsorakoztak a Vörös Hadsereg mögött. Fontosnak értékeli a nemzetiségekkel való békekötést is a szovjethatalom megszilárdulásának folyamatában.

Statisztikai adatokat felvonultatva részletesen beszámol a NEP-ről, a Szovjetunió egyes gazdasági (agrárium, erdőgazdaság, ipari termelés, fémipar, vasúthálózat, kereskedelem stb.) ágazatairól. Arra a következtetésre jut, hogy a háború alatti rendkívüli visszaesés után mindegyik területen dinamikus fejlődés vette kezdetét. Külön méltatja a külkereskedelmi monopólium bevezetését, amely nélkül megállapítása szerint a Szovjetunió Európa gyarmatává vált volna és iparát sem tudta volna megerősíteni. Többek között a sikeres valutareformnak köszönhetően a Szovjetunió pénzügyileg is talpra állt, így Taróczy szerint minden feltétel adott ahhoz, hogy

⁴² *Összefoglaló helyzetkép Szovjetországáról.*

⁴³ *Összefoglaló helyzetkép Szovjetországáról.* 9.

a „kontinens leggazdagabb, leghatalmasabb kolosszusa” legyen.⁴⁴ Hangsúlyozza, hogy a Szovjetunió konszolidálódott, bizonyos mértékig mindegyik társadalmi réteg támogatottságát élvezi, ezért biztosan nem fog összeomlani.

Méltatja az egyes oktatási és kulturális intézkedéseket, külön kiemelve az anal-fabetizmus elleni küzdelmet, amely számos korabeli megfigyelő elismerését kiválította. Rendkívül hatékonynak látja a szovjet propagandatevékenységet, amely többek között a külföldi tudósok, újságírók célzott információkkal, a külföldi sajtó szovjetofil anyagokkal való ellátásában, illetve a külföldi látogatók kalauzolásában nyilvánul meg. Az újságirodalom dinamikus fejlődésére is felfigyel, a munkás és parasztlevelezők hálózatát egyes kezdeményezésnek tartja, amely nemcsak annak demonstrálására hivatott, hogy a vörös sajtó a nép hangja, de az emberek szemmel tartására is kiválóan alkalmas, jó szolgálatot téve ezzel a politikai rendőrségnek, vagyis a GPU-nak. A közrendet és a fegyelmet is kiválóan értékeli a hivatalokban és a közlekedésben egyaránt, ahogy az úti beszámolóban, itt is kiemeli a vonatok pontos közlekedését, a szerelvények és a pályaudvarok tisztaságát, valamint a prostitúció hiányát. Ebben a jelentésben is rögzíti a bolsevikoktól hallottakat, miszerint a börtönöket humánus bánásmód, rend és tisztaság jellemzi. Taróczy túlzónak találja azt a külföldi híresztelést, miszerint a Szovjetunió el lenne „zsidósodva”, tudomása szerint például a kormányzósági hatóságoknál és a köztisztviselők között alig akad zsidó, ráadásul úgy tapasztalja, a zsidók mind orosz érzelműek.⁴⁵

A Vörös Hadsereget illetően kiemeli egyrészt, hogy a katonaság és a lakosság között bizalomteljes a viszony, másrészt, hogy a Szovjetunióban maradt cári tisztek a Vörös Hadsereg szolgálatába álltak. Más kortárs utazókhöz hasonlóan méltatja a hadseregben zajló civilizáló, kulturális, oktatási tevékenységet. A GPU-s tisztekről kimondottan dicsérőleg nyilatkozik, megállapítva, hogy kiváló testi adottságokkal rendelkező, elszánt, bátor emberekből válogatják ki őket, akiknek az egyenruhája ráadásul „igen tetszetős”.⁴⁶ Ami már meglepőbb, hogy a GPU kegyetlenkedéseiről, a szabadsághiányról – jellemző módon – itt sem ejt szót. Ahogy az úti beszámolóban, ebben a jelentésben is méltatja a családbarát politikát, a gyermekkultuszt, a kicsik iránt tanúsított szeretetet és gyengédséget, a prostitúció és a lelenházak felszámolását, a „tiszta népi erkölcsök” megerősítését. Taróczy értelmezésében a Szovjetunióval a Nyugatot majmoló, többek között a prostitúcióval, a család elhanyagolásával, a pénz- és élvhajhászattal, a lélek kiüresedésével és az önzéssel jellemzett, igazi fertőként működő cári rezsimet egy jóval egészségesebb, prosperáló rendszer váltotta

⁴⁴ *Összefoglaló helyzetkép Szovjetországról.* 55.

⁴⁵ *Összefoglaló helyzetkép Szovjetországról.* 61.

⁴⁶ *Összefoglaló helyzetkép Szovjetországról.* 106.

fel, amit jól szemléltet egyebek mellett a prostitúció betiltása, a magzatelhajtás szigorú büntetése, a lelenházak felszámolása. Úgy látja, a nyugati nagyhatalmak számos problémával (gyarmatok, nemzetiségi konfliktusok stb.) küzdenek, ezért nagyon is oda kell figyelni arra, hogy mi történik a munkásállamban. „A bolsevikok egy szebb és jobb jövő előharcosainak vallják magukat. A bíráló ellenzék szerepét nem vitathatjuk el tőlük. Az ő messze tűzött céljaikra való törtetésükkel megoldásra intik a világot, – és annak siettetésével a valóságban missziót töltenek be” – írja Taróczy már-már a bolsevik propaganda szófordulataira emlékeztetve.⁴⁷ Végül megjósolja, hogy nagy világnézeti összecsapásra kerül majd sor a nyugati világ és a bolsevik állam között.

Részletesen elemzi a Szovjetunió külkapcsolatait, országokra, országcsoportokra lebontva vizsgálja azokat az érdekeket, szempontokat, amelyek például a német–szovjet, a francia–szovjet, a lengyel–szovjet, vagy a kisantant országokhoz fűződő viszonyt alakítják, befolyásolják. Végezetül külön fejezetet szentel a magyar–szovjet relációnak. Érdekes gondolatmenettel érvel amellett, hogy miért előnyösebb Magyarország számára egy szovjet típusú Oroszországgal együttműködni, mint egy másik, például a régi rendszerhez hasonlító orosz állammal. Rámutat arra, hogy a versailles-i békemű megváltoztatásának szándéka, a kisantant országokkal szembeni ellenséges viszony a két állam között szoros érdekközösséget eredményez, amely megkönnyíti a diplomáciai közeledést. De a gazdasági együttműködés lehetőségei is jóval nagyobbak a bolsevik állammal, a kereskedelmi monopólium, a koncessziók bevezetése ugyanis a kis országok számára nagyobb mozgásteret biztosítanak, ilyen keretek között ugyanis jóval nagyobb eséllyel állhatják a sarat a nagy államokkal folytatott versenyben. Mindennek fényében Taróczy sürgetőnek ítéli a diplomáciai kapcsolatok mielőbbi felvételét, majd második lépésként a kereskedelmi együttműködés kialakítását.

ÖSSZEGZÉS

Taróczy mind úti beszámolójában, mind az 1925-ös helyzetjelentésében összességében pozitív képet festett a Szovjetunióról az 1924-ben útra kelő Popper József tapasztalataival, de későbbi jelentéseinek bizonyos megállapításaival való összevetésben is. Ez annál is meglepőbb, hiszen Taróczy egyébként éles szemű megfigyelő volt és felesége arisztokrata háttere, családjának sorsa sem indokolhatott ilyen részrehajlást. Feltűnő, mennyire kevés kritikai, elítélő észrevételt találunk a bolsevik államról a két

⁴⁷ *Összefoglaló helyzetkép Szovjetországról.* 116.

első jelentésben, miközben megértő és méltató megjegyzést annál inkább, olyannyira, hogy néhol az a benyomásunk, mintha egy színjátékot folytató hírszerző, már-már „társutas-ízű” beszámolóját olvasnánk. A két vizsgált írásban nem a nép szenvedésére, az erőszakra, a kegyetlenségre, a szabadság hiányára, a jogfosztásra helyezi a szerző a hangsúlyt, hanem a normalizálódásra, mind a háborús időszakhoz képest, gazdaságilag, mind pedig a cári rendszerrel összevetésben, elsődlegesen morális szempontból. Míg értelmezésében a cári rendszer lezüllesztette az országot,⁴⁸ addig a bolsevikok minden tekintetben gyarapodó pályára állították azt. Sőt a családok, gyermekek, de még a parasztok kapcsán is szinte idilli állapotokról számol be. Csak egy sokat eláruló példa: míg Poppert (amivel egyébiránt egyáltalán nem volt egyedül az országba látogatók között) Moszkva utcáit járva lépten-nyomon prostituáltak szólítják le (nem is beszélve a mérnök által meglátogatott bordélyokról), Taróczy arra a megállapításra jut, hogy a Szovjetunióban megszűnt a prostitúció. Azok az utazók, akik a tárgyilagosságra nem csak szavakban törekedtek, szinte kivétel nélkül panaszkodtak a rendetlenségre, a mérhetetlen piszokra, a káoszra, a késlekedő vonatokra, az emberek egymással szembeni kíméletlenségére. Ahogy a fentiekben már volt róla szó, Taróczy két írásában ilyenről nem, sőt épp az ellenkezőjéről, rendezettségéről és tisztaságról olvashatunk.

A szerző elfogultsága nyilván azzal magyarázható, hogy az 1925-ös jelentésekkel egyértelmű célja feljebbvalóinak meggyőzése volt annak szükségességéről, hogy Magyarország minél előbb diplomáciai kapcsolatot létesítsen a Szovjetunióval. Vélhetőleg emiatt igyekezett olyan képet festeni az országról, amely nem rettent el a Szovjetunióval szemben eleve ellenszenvet tápláló, azzal ideológiailag szöges ellentétben álló magyar döntéshozókat. Ellenkezőleg, arról igyekszik biztosítani őket, hogy egy olyan, konszolidálódott, békére törekvő, politikailag pedig konzervatív, a kapitalista rendszer irányába tájékozódó országról van szó, amivel lehet és érdemes is értelmesen együttműködni. És persze ez nemcsak lehetőség, de szükséglet is egyben, hiszen a szovjet állam láthatólag egyre hatalmasabb és befolyásosabb birodalomná válik, amellyel szemben Magyarország aligha engedheti meg magának, hogy ne törekedjék a jó kapcsolatok kiépítésére. A szerző meglátása szerint az egyre kevésbé szocialista Szovjetunió kiszámítható, hasznos partner lehet, a vele kialakított diplomáciai kapcsolat nemcsak a magyar gazdaság, a magyar export szá-

⁴⁸ A parasztság lezüllesztése miatt a cári rendszerrel szemben egyébként Popper is meglehetősen kritikus, de Taróczyval ellentétben úgy látja, hogy a bolsevik hatalomátvétellel ez mit sem változott. Az orosz falu cárok uralma alatti erkölcsi viszonyairól Maurice Paléologue, Franciaország szentpétervári követe az első világháború idején szintén lesújtó véleményt fogalmazott meg. PALÉOLOGUE, Maurice: *A cárok Oroszországa az első világháború alatt*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1982. 252–253.

mára kínálhat kitörési lehetőséget, de a külpolitikai érdekek egybeesésére tekintettel a diplomáciailag elszigetelt Magyarországot revíziós törekvéseinek megvalósításához is hozzásegítheti. Taróczy utazási élménybeszámolójával és 1925-ös helyzetjelentésével gyakorlatilag szovjet tárgyalópartnerei érvelését támasztotta alá.

Taróczy felvetései nem arattak elismerést. Ennek egyik oka minden bizonnyal abban rejlett, hogy a diplomáciai kapcsolatok felvételére vonatkozó javaslatát akkor fogalmazta meg, amikor az a berlini szerződés parlamenti (nemzetgyűlési) ratifikációjának meghiúsulását követően Magyarországon jó időre lekerült a napirendről. És persze az egyes konkrét megállapítások mellett az sem válthatott ki lelkesedést, hogy a bolsevik országban zajló folyamatokat a szerző mindent egybevetve túlzottan is kedvező fényben tüntette fel.